

Odgoj za socijalni angažman u multikulturalnom društvu

Ninčević, Marjan

Source / Izvornik: **Pedagogijska istraživanja, 2007, 4, 131 - 146**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:945173>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**



Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)



Odgoj za socijalni angažman u multikulturalnom društvu

Marjan Ninčević
Nadbiskupsko sjemenište „Zmajević“, Zadar

Sažetak

U radu se razmatraju problemi odgoja za socijalni angažman u multikulturalnom društvu. Autor nalazi da je u tranzicijskim zemljama i dalje na djelu nezainteresiranost za takav angažman. Kršćanski humanizam u multikulturalnom društvu predstavlja put za ostvarenje socijalnog angažmana. Pritom važnu ulogu imaju homogenost obitelji i solidarnost. Važna zadaća kršćanstva je stvaranje javnog mnijenja. U tomu posebno mjesto pripada odgoju, napose medijskoj pedagogiji. U nastavku razmatra se uloga i zadaća Crkve u izgradnji pravičnog društva te kritički analizira odnos morala i politike. Članak završava diskusijom o socijalnom angažmanu u pluralnom društvu viđenom iz perspektive teološke važnosti socijalnog nauka.

Ključne riječi: odgoj, socijalni angažman, multikulturalno društvo, obitelj, solidarnost, javno mnijenje, Crkva

Uvodne napomene

Zemlje u tranziciji, poput Hrvatske, od promjene društveno-političkog poretka kojim je demokracija zamijenila dotadašnji komunistički sustav, susreću se s novim pojavama i mogućnostima društvenog djelovanja i zauzetosti svojih državljana. I dok se očekuje „novi“ glas javnosti i u medijima, nove vrednote, na drugoj strani smo svjedoci nesnalaženja, ili pak negativističkog pristupa svemu novomu i tek stvorenomu. U takvom ozračju govoriti o socijalnoj zauzetosti kršćana u društvu i Crkvi moguće je samo ako se uzme u obzir novonastalo stanje u konkretnoj zajednici, narodu na određenom prostoru. U protivnom bi se pod socijalnom zauzetošću kršćana moglo podrazumijevati samo karitativno ili neko drugo unutarcrkveno djelova-

nje. Hrvatskom društvu, pojedincu i zajednici, moderno vrijeme donijelo je novi društveno-politički sustav, ali i probleme pod naletima globalizacije. Kako uključiti kršćane i razbiti ozračje nezainteresiranosti koje je zahvatilo većinu? Kako se suočiti s posljedicama toga? Smjernice za moguće rješenje daje društveni nauk Crkve u modelu aktivne kršćanske zauzetosti. Naime, društveni nauk Crkve nije gotov program. On upozorava na vrednote koje su danas ugrožene, a potrebno ih je čuvati. Analizirajući postojeće stanje i vrednujući promjene, daje smjernice za odgoj, rast i napredak u zajednici.

Potrebno je suočiti se s pasivnošću za društveni angažman na našim prostorima. One su posljedica, ne samo komunističkoga sustava već i određenog kašnjenja Crkve koja je dugo godina bila „zatvorena u sakristiju“ i nije spremna odmah reagirati kada joj je pružena prilika za javno djelovanje.

Realno pristupiti postojećem stanju preduvjet je za traženje konkretnog rješenja i smjernica za budućnost (Šimunović, 2005). Življeno kršćanstvo novim naraštajima otvara obzorja kulture i istine, ne zatvarajući se pred poticajima novoga, već nastojeći tumačiti te iste poticaje u svjetlu Evanđelja. Na žalost, slike suvremenoga društva sadrže bremenitost „tamnih oblaka”. Svjedoci smo ideoloških naboja, nepravdi, ekspanzije (auto)destrukcije, nasilja, pojava koje otežavaju odgojni hod, ostavljajući osobito među mladima raslojavanje i nesigurnost (Bozanić, 2007). Posljedice sveopće rezigniranosti upozoravaju nas na goruća pitanja i izazove koji su vidljivi na različitim područjima: u ekonomiji, radu i položaju radnika do ugroženosti obitelji i čovjeka kao takvog. Nedostatak etike u politici i društvu dodatan je razlog za povećanje frustriranosti poglavito mladih (Rimić, 2001). Crkva na te posljedice treba gledati kao na hitan zadatak, na izazov pred kojim se nikako ne smije povući, već reagirati pravodobno i učinkovito odgovajajući za odgovornost i zauzetost, za socijalnu osjetljivost i dijalog u društvenom pluralizmu.

Model aktivne kršćanske zauzetosti ostvaren je, primjerice, u talijanskoj crkvi koja je po svom socijalnom angažmanu danas posebno vrednovana. U evangelizaciji društva od presudne je važnosti društveni nauk Crkve koji je puno više od karitativnog djelovanja. Uključuje i evangelizatore i evangelizirane, a temelji se na evanđeoskoj poruci i integralnom kršćanskom humanizmu radi gradnje zajednice s vlastitostima čovjeka. Takva će zajednica imati političku kulturu¹ koja podrazumijeva brigu za čovjeka, a čovjek je prvi i osnovni put Crkve, put što ga je sam Krist zacrtao (RH 14). Suvremeni socijalni nauk Crkve moderni je izraz propovijedanja Evanđelja. socijalni nauk Crkve je, dakle, instrument evangelizacije. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu – *Gaudium et spes*, poziva kršćane da više pozornosti posvete socijalnom moralu. Svećenici i pastoralni djelatnici u Hrvatskoj trebaju učiniti veliki napor kako bi sami (i druge) što bolje upoznali temeljna usmjerenja koja proizla-

ze iz socijalnog učenja Crkve. Socijalni pastoral treba postati dio redovitog pastoralala jer je takav pastoral živi i konkretni izraz Crkve (Valković, 2007). Na putu prema Europskoj uniji tranzicijska Hrvatska se susreće s teškim pitanjima socijalne problematike. Kršćani u socijalnom nauku Crkve pronalaze odgovore na brojna i teška pitanja koja se odnose na društveni život u konkretnom narodu i državi (Baloban, S., 2004a). Proces ostvarenja načela Socijalnog nauka u konkretnom društvu dugotrajan je i podrazumijeva autentično kršćansko svjedočenje zauzetosti i socijalne osjetljivosti za bližnje na svim razinama. Kvaliteta budućnosti hrvatskog društva ovisi o kvaliteti promicanja kršćanskih vrednota u suvremenom društvu.

1. Nezainteresiranost za socijalni angažman u pluralnom društvu

1.1. Multikulturalizam i interkulturalizam u odgoju za socijalni angažman u pluralizmu

Današnja društveno-politička stvarnost u tranzicijskim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj, kršćanima predstavlja određeni izazov. Razlog tome su brojne promjene koje su zahvatile područja od gospodarstva do odgoja i obrazovanja te osobito medijsku sliku. Crkva uvijek gleda i susreće čovjeka u njegovu egzistencijalnom, osobnom, duhovnom i društvenom totalitetu i želi pomagati čovjeku na putu spasenja. Zato i socijalni nauk Crkve sam po sebi posjeduje vrijednost instrumenta evangelizacije. U neprekidnoj svijesti Crkve je da je i njezina sadašnja socijalna poruka Evanđelja ponajprije temelj i motivacija njezina pastoralnog djelovanja. Riječ je o djelatnom svjedočenju i o ljubavi na djelu. A jedno i drugo odnosi se na stvarnoga povijesnog čovjeka. U današnjem pluralističkom kontekstu Crkva odabire iskren i razborit dijalog, a to zahtijeva odgoj svećenika, redovnika i laika koji su ukorijenjeni u vlastitoj vjeri te su tako kadri poduzeti taj mnogostruki dijalog. Dimenzija dijaloga među kul-

¹ Ona je s jedne strane subjekt svakog društva (kao nositeljica ljudskih vrednota, pozitivnih i negativnih težnji), a s druge strane ona je i objekt i predmet društvenih zbivanja, istraživanja, predmet djelovanja različitih skupina u društvu.

turama daje interkulturalizmu potrebnu otvorenost i socijalnu dimenziju „dodira“. Interkulturalizam je susret, prožimanje, međusobno poštovanje i bogaćenje različitih kultura bez obzira na etničku veličinu njezinih nosilaca. U traženju različitosti interkulturalizam otkriva sve sličnosti i u socijalnom smislu pokazuje svojevrsnu pravednost (su)života. Polazeći od toga da su sve kulture jednakovrijedne i da se ta tolerantnost iskazuje u međusobnom dijalogu i prožimanju, interkulturalni odgoj u multikulturalnom društvu bio bi novi zadatak pripremanja djece i mladeži za život, odnosno interkulturalno učenje kada se radi o odraslima (Previšić, 1994). Pluralizam mišljenja i stavova potiče na kvalitetnije promišljanje konkretnosti svakodnevice na određenom prostoru te nenametljivo sudjelovanje u izboru vlasti kroz demokratske izbore. Međutim, uz prednosti novoga društvenog poretka, vidljivo je i negativno naslijeđe prijašnjih sustava u kojima nije bilo mjesta za pojedinca, a sve je bilo svedeno na nazivnik zajednice i društvenog vlasništva. Posljedice odrastanja u takvu ozračju vidljive su i danas, a njihov krajnji rezultat je i dalje određena nesnalažljivost u novonastalim prilikama koje uzimaju u obzir mjesto i ulogu pojedinca, njegovih potreba i mogućnosti u društvu.

U današnjem vremenu pluralizam se često shvaća kao relativizam osnovnih načela i moralnih normi (Nimac, 2003). Odatle izazov propitivanja raskrižja prošlosti i svijeta globalizacije. U takvoj se civilizaciji ne priznaje ništa bezuvjetno i trajno. Sve je relativno, tj. nadomjestivo i zamjenjivo. Suvremeno društvo određuju dvije karakteristike: tehnokratska politika i pluralitet životnih svjetova. Pluralizam vrijednosti i svjetonazora ne temelji se na nekom čvrstom uvjerenju kao zajedničkom dobru građana. Sociolozi shvaćaju pluralizam kao činjenicu po kojoj u nekom društvu ne postoje zajedničke jedinstvene vrijednosti i norme nego samo različite (tzv. kulturni relativizam). Liberalističko-pluralistički stav vremena u kojem živimo blještavilom ekrana i rječitosti reklama uspješno grabi moć pravilne prosudbe. Toj dezorijentiranosti potpomažu današnji masovni mediji pogotovo u tome što svoju pozornost svraćaju na novo, neobično, ekstravagantno (Duschlbauer, 2004). Tako pluralizam sve više rastače homogeno socijalno ozračje. Ako se napu-

ste osnovne vrijednosti, ne može se više računati na smislen obzor. Uočava se istaknuta laicizacija života koja vodi u opasnost da vlastita mišljenja i stavovi postanu mjerila za donošenje čudorednih odluka ili da mišljenje većine kao „mase“ postane etičko mjerilo kao i da se liberalizam pretvori u anarholiberalizam. Pokoncilaska euforija, izazvana osjećajem sjedinjavanja s modernim svijetom, nije mogla biti dugoga vijeka. Crkva se mora suočiti s krutom stvarnošću pluralnosti. Kršćanstvo koje se, prema riječima H. Schelskog, pojavilo kao nova istina u starom svijetu, danas stoji kao stara istina pred novim svijetom (Koprek, 1997).

Crkva se u današnjem pluralističkom društvu ne pokazuje samo kao institucija nego prije svega s pomoću laika koji, i kao pojedinci i kao skupine, prodiru u društvo iznutra, vođeni svojom kršćanskom savješću. U pluralističkoj stvarnosti Crkva mora računati na jedinstvo jer je potrebna određena homogenost kao izvor identiteta bez kojega nema života. Zadaća Crkve nije u poistovjećivanju s određenim društvenim sustavom, određenom društvenom praksom, a najmanje s nekom od prevladavajućih političkih ideologija, već je njezina jedina temeljna zadaća identifikacija s čovjekom u povijesnim odrednicama i u jasno prepoznatljivoj društvenoj ambijentalnosti. Iako joj nijedan čovjek nije stran, ipak joj je siromašan, ugrožen, izrabljiv i od grijeha pogođen čovjek bliži. Jasna je, stoga, preferencijalna opcija Kristove Crkve za siromašne (Baloban, S., 1995).

Pluralizam, dakle, znači mnogostrukost načina (metoda) u pristupu istini, a da to istodobno nije nužno relativizam ili subjektivizam. Postoje važni razlozi za to da se u približavanju istini prihvati pluralizam metoda. No, pluralizam prepušten metodama bez sadržaja postaje opasan i razoran, i za Crkvu u njezinu pastoralu, i za društvo, kao što je to i individualna sloboda bez odgovornosti. Pluralizam u kojem živimo ne treba podnositi kao nužno zlo, nego ga shvaćati kao zadaću i izazov koji će izazvati kod svakog kršćanina stav za koji vrijedi Augustinovo načelo: *In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas* (Koprek, 1997).

1.2. Kritizerstvo i defetizam u multikulturalnom društvu

Uzimajući u obzir sadržaje što ih donose mediji, moguće je primijetiti sliku pasivnog i nezainteresiranog društva u kojem prevladava kritiziranje političara i vladajuće politike, nezadovoljstvo vlastitim položajem u društvu i ostvarenim pravima te zanimanje za crnu kroniku i skandale koje određeno glasila čine traženijim i prodavanijim. Ova slika upozorava na postojanje dva problema u suvremenom društvu. Susrećemo se, naime, s pojavom kritizerstva i kritiziranja koje podrazumijeva stalno prigovaranje i pronalaženje loših stvari u nekomu ili nečemu, pri čemu objektivnost ocjenjivanja ili vrednovanja postaje vrlo upitna (Zrinščak, 1999). Druga pojava koja prati kritizerstvo je defetizam -- malodušnost, nepovjerenje u vlastite snage, sumnja u pobjedu, odricanje od aktivnosti uvjetovano pretrpljenim porazom (Zrinščak, 1999). Taj otvoreni defetizam, kojemu smo danas svjedoci, tek djelomično je plod sustava u kojem smo živjeli do 1990. godine, a djelomično je plod prodora određenih ideja sa Zapada (droga, konzumizam...) (Črpić, 2000). Njemu nasuprot dolazi kritika, osobito iz kršćanskih, katoličkih krugova koji žele poticati pozitivan pristup stvarnosti i optimističan pogled s naglaskom na ideju humanizma. Ipak, prema nekim autorima, postoji pozitivna klima i dobra volja u odnosu na angažman na socijalnom području (Baloban, S., 2000a).²

Riječ je o procesu (a ne trenutku) tijekom kojega se mora dogoditi korjenito mijenjanje mentaliteta (načina razmišljanja, ponašanja) svih sudionika u javnom životu. Smjer preobrazbe je od totalitarnoga komunističkog sustava do demokratskog poretka, od „poslušnosti“ u ideologijskom jednonumlju prema slobodnom i odgovornom odabiranju. U tom i takvom „hodu“ sve institucije u društvu, a posebice država i Crkva, mogu i moraju pomoći u ostvarenju postavljene zadaće. Dok je prvoj svrha opće dobro društva, koje se može postići jedino u solidarnoj odgovornosti (Baloban, S., 2004) svih sa svima,

ova druga ima dužnost pomagati ljudima u odabiru istinskih vrijednosti, čije življenje je jamstvo istinitosti i pravednosti novoga poretka.

2. Socijalni angažman – pitanja i izazovi

2.1. Kršćanski humanizam u multikulturalnom društvu – ostvarenje socijalnog angažmana

Pasivnost i nezainteresiranost za društvo sa sobom donose i određene posljedice. Crkva ih ne smije ravnodušno promatrati. Štoviše, potrebno je te posljedice upoznati, pronaći njihove uzroke i pravodobno djelovati polazeći od temelja društvenog nauka koji traži aktivne i zauzete vjernike.

Socijalizacija članova društva određuje se kao način na koji članovi jednoga društva uče ili shvaćaju modele društva, prihvaćaju ih i pretvaraju u pravila svojega osobnoga života (Rotter, 1999). Pojam vrednote u sebi uključuje dobro i činjenje dobra i u osobnom i u zajedničkom (društvenom) životu. Moralne vrednote su: dobrotu, savjest, krepost, ljubav; socijalne su: brak, obitelj, domovina, pravda, mir; ekonomske su: rad, tehnika. Navedene vrste vrednota obuhvaćaju, praktično, cjelokupni čovjekov život i djelovanje: kulturalno, političko, ekonomsko, socijalno, religijsko. Hrvatsko društvo uz vlastite tradicionalne vrednote (Šunjić, 2003), po prima i nove vrednote, nove vrijednosti koje mu donosi vjetar globalizacije. Sadašnji trenutak koji živimo, zbog svoje nestalnosti sa spektakularnim promjenama, može biti zavodljivo pogodan za manipuliranje ljudima, za njihovo pretvaranje u „robu“ (Jelenić, 2002).

2.1.1. Homogenost obitelji u multikulturalizmu

U ovakvim uvjetima dolazi do izražaja potreba pastoralne teologije koja će pomoći da se istaknu oni aspekti Božje riječi čije se bogatstvo još nije dovoljno uočilo kada je riječ o preobrazbi prakse,

² Autor dokazuje koliko su hrvatski katolici osjetljivi na potrebe raznih kategorija ljudi koji su u nevolji te u kojoj su mjeri spremni angažirati se za druge u dobrovoljnome radu. Taj podatak u brojkama iznosi 75% u prilog dobro razvijenoj socijalnoj osjetljivosti, ali ¼ katolika ne obavlja nikakav dobrovoljni rad. Vidljiv je, dakle, veliki raskorak između teorije i prakse.

posebno u obliku čovjekove (kršćaninove) odgovornosti za opće dobro. Treba upozoravati na prava mjerila prosudbe, smjerove mišljenja, modele i strategije za inkulturaciju kršćanskoga gledišta i kršćanskih vrednota kako bi se ukorijenili u različite ljudske kulture i životne modele. Potrebno je stimulirati stručno osposobljavanje vjernika laika koji će se moći nositi sa svima u konkurenciji osoba i ideja svojom stručnošću i kršćanskim humanizmom, obavljajući svoj posao profesionalno kompetentno, ljudski pošteno u kršćanskom duhu (Šimunović, 1993). Prije svega, u društvu se ne čuje glas koji bi branio vrednote obitelji i štitio je od utjecaja kvazi liberalnih stavova modernoga društva koje nije sklono tradicionalnoj obiteljskoj slici. Crkveno učiteljstvo ističe kako je obitelj „suvereno društvo“ ako je riječ o zajednici osoba i zato temeljna ustanova za život društva. Suvremena obitelj podvrgava se testiranju vjernosti temeljnim vrijednostima: izložena je sveukupnoj problematici rada i njegova vrednovanja, nezaposlenosti, manipuliranju sredstava javnog priopćavanja, odgovornosti za rađanje i odgoj, mukotrpnom traženju vlastita identiteta u nastaloj situaciji (Jelenić, 1999). Zato ostaje otvoreno pitanje nije li vrijeme da u ovim promijenjenim okolnostima potražimo novo mjesto i ulogu obitelji u društvu te uložimo, i kao Crkva i kao društvena zajednica, određeni napor za isticanje njezina pravog značenja? Nezainteresiranost za obiteljsku politiku, neinformiranost o promjenama u obiteljskom zakonu ili raspravama koje se vode o tome mogu ugroziti budućnost obitelji. Može se očekivati više nepotpunih obitelji, socijalno ugroženih obitelji, obitelji s devijantnim ponašanjima, alternativnih obiteljskih zajedništava i obitelji s različitim stupnjevima vjere, odnosno crkvenosti (Balaban, J., 2000).

2.1.2. Važnost solidarnosti u multikulturalnom društvu

Crkva je svjesna da su mnoge teškoće u hrvatskom društvu povezane s tranzicijskim promjenama i procesima. Dugogodišnja oklopljenost negativnim ideološkim odrednicama otežala je novo snalaženje kršćana i uopće svih građana u novim idejama i pravnim okolnostima. O mnogim stvarima razmišljamo na stari način. Vidimo mnoge

teškoće u demokratskom sazrijevanju hrvatskog društva. Teško se dolazi do istinskog dijaloga koji vidi i želi opće dobro kojim se pojedine grupe trebaju izdići iznad sebičnih interesa, a vidjeti dobro naroda. Novi ekonomski sustav kojemu smo se otvorili, nakon povijesnih promjena u srednjoj i istočnoj Europi, donio je brzo i oštro raslojavanje u hrvatskom društvu. Ovome društvu potrebno je više solidarnosti i brige za siromašne i ugrožene (Prenda, 2007).

Poslodavce ponajprije zanima učinak pojedinca na radnome mjestu, a njegov privatni život jedino u onom segmentu u kojem bi mogao ugroziti učinak ili povećati davanja, što za posljedicu ima, primjerice, nezapošljavanje trudnica ili mladih supruge i sl. (Koračević, 2000). Učinkovitost u gospodarstvu, koja je nužna, ne smije se pretvoriti u alibi sebičnosti ili bogaćenja pod svaku cijenu, na što upozorava Ivan Pavao II. ističući opasnost od „širenja radikalne ideologije kapitalističkoga duha“ kojoj je jedina svrha opravdati „imati što više“, već mora biti podređena općem dobru osobe i cijeloga društva (CA 13). Dodatna opasnost su rastuća popularnost nevjenčanih zajednica, nestabilnost i rastava braka te smanjenje broja članova obitelji, čemu uvelike pridonosi nepovoljna obiteljska politika u društvu.

Promjena društvenog, gospodarskog i političkog sustava ostavlja trag i u poimanju rada i položaju radnika. Istina je da čovjek svoje gospodstvo nad materijalnim stvarima ostvaruje u radu, ali samo u međusobnoj solidarnosti (LE 14). Sve više se osjeća potreba za stručnjacima s područja informatike, znanstvenog napretka i tehnologije, a tzv. običan radnik zamijenjen je sustavom kojim upravljaju računala ili velike svjetske kompanije kojima je potreban minimalan broj ljudi, uz maksimalnu informatičku razvijenost. U situaciji kada je stroj zamijenio čovjeka u proizvodnom procesu, javlja se nezaposlenost i višak radne snage. To je neposredna posljedica nedostatka solidarnosti u društvu. Da je pitanje solidarnosti ključno kod problema nezaposlenosti, uočili su i oni koji, analizirajući rezultate provedenih mjera na raznim stranama s ciljem smanjenja nezaposlenosti, zaključuju kako su se gotovo svi pokušaji pokazali neuspješnima i kako nas očekuje zadatak sveopće solidarne mobilizacije oko rješavanja tog problema (Grbac, 2000).

I stoga je solidarnost pretpostavka rješavanju nezaposlenosti. Ne radi se ovdje o lažnoj solidarnosti (Crnković-Pozaić, 2000) kakva na trenutak može biti dominirajuća. Potrebna je prava, zauzeta i aktivna solidarnost koja uključuje promicanje prava i interese radnika te ide za tim da se višku radne snage omogući prekvalifikacija ili daljnje usavršavanje kako bi mogao pratiti dosege tehnike i znanosti ili pak biti u službi sveopćeg napretka društva. Potrebno je naglasiti kako solidarnost ne dolazi kao ponuđeni program od strane određene institucije ili države, već ona počinje u pojedincima koje povezuje želja za općim dobrom, kvalitetnijim suživotom na određenom prostoru i sigurnijom budućnosti (Baloban, S., 2004b). U tom smislu nije potrebno čekati određeni status koji će omogućiti bolji život ili društveni položaj bez rada, već je potrebno ujediniti se s onima koji imaju isti interes. Ključ je u aktivnosti, ključ nije u traženju povlastica, dobivanja statusa jer time samo za sebe otimamo iz tuđe ga džepa (Crnković-Pozaić, 2000).

2. 2. Stvaranje javnog mnijenja u multikulturalnom i interkulturalnom društvu

Kršćanstvo je uvijek imalo veliku moć djelovanja na moć stvaranja novih kultura, moć preobrazbe kultura. Kršćanstvo je smatralo svojom zadaćom stvarati javno mnijenje. Tu moć Crkva je posljednjih nekoliko desetljeća poprilično izgubila (Nemet, 1999). Indiferentno i pasivno društvo plodno je tlo za medijsku manipulaciju (Duschlbauer, 2004).

Svaka zajednica, i crkvena i građanska, živi svoje zajedništvo u komunikaciji. To se očituje u slobodi izražavanja vlastitih osjećaja i misli, što je preduvjet za stvaranje javnog mnijenja. U toj su izmjeni različitih mišljenja sredstva društvenih komunikacija od velike važnosti jer svojim djelovanjem pridonose učinkovitijem povezivanju svih, a imaju i važnu ulogu te silan utjecaj u oblikovanju, sabiranju i širenju mišljenja, time što omogućuju njegovo slobodno i kritičko uspoređivanje. Za stvaranje ispravnih uvjeta u kojima će se razvijati javno mnijenje, nužno je pojedincima ili skupinama omogućiti posredstvom istinitih informacija (Katekizam Katoličke crkve, 1994) uvid u relevantna društvena pitanja jer samo pod tim uvjetom mogu oblikovati vlastiti sud i ravnopravno sudjelovati u odlučivanju

o stvarima od općeg interesa. Potrebno je poticati na trajno traganje za istinom, ističući, osobito u naše vrijeme, da se ne može nešto prihvatiti i proglašiti istinom samo zato što je to izglasovala većina, premda uvijek treba imati u vidu i takva stajališta. Svi, a nadasve novi naraštaji, moraju steći medijsku kompetentnost kako bi mogli biti punopravni građani ovoga doba (Hrvatska biskupska konferencija, 2006).

Da bismo imali kvalitetne primatelje informacija, ali i one koji prenose i izvješćuju o ljudima i događajima svoga vremena, ponovno se nalazimo pred ulaganjem u ljude. U tome se susrećemo i s medijskom pedagogijom kojoj je cilj odgojiti ljude s ispravnim kriterijima u odabiru informacija, one koji će biti kritičari, a ne kritizeri i svojim humanim pristupom izboru informacija dokinuti kulturu crne kronike i civilizacije smrti. Time se izgrađuju aktivni primatelji informacija koji svojim izborom, odnosno prihvaćanjem jednih a odbacivanjem drugih sadržaja, svojim reakcijama i odgovorima utječu na medije i odlučuju o njihovim sadržajima (Mataušić, 1999). Svaki je čitatelj novina, slušatelj radija, televizijski gledatelj, korisnik interneta ili nekoga drugog komunikacijskog sredstva istodobno i protagonist komunikacije. Sama sredstva koja se koriste u procesu komunikacije po sebi nisu niti dobra niti loša. Način kojim se ljudi služe obavješnim sredstvima može proizvesti pozitivne i negativne učinke (CP).

2.2.1. Šutjeti u multikulturalnom društvu?

U kontekstu govora o socijalnom angažmanu kršćana u multikulturalnom društvu potrebno je upozoriti na tzv. spiralu šutnje (Mataušić, 1999, str. 55), koja pokazuje kako šutljiva većina prepušta glasnoj manjini da se nametne svojim stavovima, programima i mogućim opasnim nazorima. Potrebno je stoga pobijediti šutnju, osobito u pitanjima moralne naravi, ali i u svim situacijama u kojima je ugrožen čovjek, njegova obitelj, pravo na rad, odgoj, pravednu plaću i sl. Ljudi se trebaju javljati za riječ i izražavati svoje mišljenje (Mataušić, 1999). Šutnja, pogotovo mladih, je govor da se oni skepticizmom indirektno suprotstavljaju društvu u kojem žive jer su privatnost i hedonizam odabrali kao vrijednosnu matricu svog ponašanja. Najmračnija vremena iz povijesti govore da se tada najviše šutjelo (Miliša,

2005). Za sudjelovanje u izražavanju javnog mišljenja potreban je sustavan odgoj za dijalog s medijima i u medijima (Macario i sur., 1994). Primatelji informacija ne smiju biti pasivni slušatelji ili čitatelji, već odgojeni za pravilan odabir izvora i tema poštujući načelo odgovornosti, ističući time kolektivnu odgovornost publike koja nadzire društvenu komunikaciju.³ Kakvi će, stoga, mediji biti, točnije kakve će učinke ostvarivati, ovisi ponajprije o tome kako će oni biti upotrijebljeni. Medije, u pravilu, ne interesira ništa drugo nego goli profit. Umjesto da obrazuju, informiraju ili nude zabavu, mediji počesto manipuliraju mladima. Najbolje se to vidi u gubitku prava na privatnost u elektroničkim medijima, gdje se voajerstvo nudi kao poželjan stil života. U Americi su zagovornici ograničavanja nasilja u medijima osnovali nacionalnu udrugu (The National Coalition on Television Violence) koja vodi preventivne programe protiv ovisnosti, nasilja, u svrhu zdravog odgoja, a takav projekt trebao bi zaživjeti i u Hrvatskoj (Miliša, 2006). Medijima su danas potrebni primatelji informacija kao korektiv, a toga nema bez zauzetosti za društvo, njegov razvoj i napredak. Crkva tome može dati znatan doprinos jer je sve više prisutna u medijima⁴ ili i sama ulaže u vlastite medije⁵ oblikujući humanističku i kršćanstvu svijest u društvu.

2.2.2. Sredstva društvene komunikacije su nositelji i evangelizacije u multikulturalnom društvu

Evangelizacijom se Crkva gradi i oblikuje kao zajednica vjere: točnije, kao zajednica vjere ispovijedane u prijanjanju uz riječ Božju, slavljenje u sakramentima, življenje u djelotvornoj ljubavi kao duši kršćanskoga ćudorednog postojanja (CF 33). Javno mnijenje možemo uzeti kao sklop ideja, sudova i zajedničkih stavova prisutnih u mnoštvu individua.⁶ Ili kao oblik kolektivnog rasuđivanja životnih i društvenih situacija, događaja i pojava, prihvaća-

nja ili odbijanja ideja, stavova, modela ponašanja, ideologija. Stručna sociologija nema jedinstvenu definiciju javnog mnijenja. Zbog toga moramo govoriti o ispravnom i prikladnom stvaranju javnog mnijenja (CP 26), u čemu nesvjesno sudjeluju i mnogi. Posebno je u tom smislu presudna uloga suvremenih informacijskih sredstava. Budući da je osobina i značajka ljudske naravi da stvara javno mnijenje (CP 25), ono u okolnostima današnjih tehničkih mogućnosti postaje pokretačka snaga svijeta toliko važna da prema njemu nitko ne može biti ravnodušan. Sa stajališta političke zajednice važnost se javnog mnijenja temelji na načelu demokratičnosti i pluralizma, a sa stajališta crkvene zajednice na teološkoj vrijednosti naroda Božjega. Kršćansko formiranje javnog mnijenja u društvu, kakvo je naše s više vjera, svjetonazora, nacija i kultura, s povijesnim hipotekama, mora dati svoj prilog općem društvenom javnom mnijenju na crti bratskog zajedništva. Naš prilog mora polaziti od autentično kršćanskog mišljenja iznjegovanog unutar kršćanske zajednice u suživotu s Kristom Spasiteljem i bratom čovjekom. Zato nam svima na prvom mjestu mora biti zadatak tragati za onim što nas može približiti usprkos razdvajanjima. Dijalog je imperativ našeg opstanka, na nacionalnom, kulturnom i vjerskom polju (Šagi, 1995).

Ispitivanja javnoga mnijenja danas su na velikoj cijeni, postaju važan orijentir i svojevrsni instrument političkog, ideološkog i drugog utjecaja na ljude. Sredstva društvene komunikacije, jedan su od nositelja evangelizacije. O njima Crkva govori (IM) smatrajući ih čovjekovim izumom, dokazom njegova razvoja i prigodom za povezivanje mnoštva ljudi bez obzira na njihovu prostornu udaljenost. Štoviše, sredstva društvene komunikacije Crkva vidi kao određenu pomoć čovječanstvu (IM 2) ako se ispravno upotrebljavaju. Crkva treba ulagati u kvalitetne kršćanske prenositelje informacija.

³ U zapadnim se zemljama godinama pomoću medijske pedagogije nastojalo odgojiti primatelje za kritičnost pri uporabi medija, želeći ih zaštititi od loših medijskih utjecaja.

⁴ O medijima je Katolička crkva govorila na Drugom vatikanskom saboru u dokumentu *Inter mirifica*, te u nizu pokoncilskih dokumenata u kojima utjecaj medija i Crkvu u medijima povezuje s procesom evangelizacije, nove evangelizacije ili reevangelizacije.

⁵ Neki primjeri u Hrvatskoj: Hrvatski katolički radio kao nacionalna mreža; Katolički tjednik; Glas koncila; Informativna katolička agencija – IKA; Brojni mjesečnici poput: *Veritas*, *Kane*; Listovi za mlade: *Pogled*, *MI*; Brojne internetske stranice.

⁶ *Dizionario di pastorale della comunita Cristiana*.

Kršćanski novinar ili izvjestitelj mora, prije svega, biti svjedok vrednota na kojima temelji svoj život. Novinare, naime, vrlo često proglašavaju „četvrtom vlasti“, koja uz zakonodavnu, izvršnu i sudsku upravlja društvom (Malović, 1999). U anglo-američkom svijetu nazivaju ih čuvarima demokracije (Malović, 1999, 46)⁷ što od njih zahtijeva život i rad prema etičkim načelima društvene zajednice i njihova životnog poziva. Kršćanski djelatnik medija u svome radu neprestano pred očima treba imati ljude kojima donosi informacije. Osjetljivost za primatelje – čitatelje, gledatelje ili slušatelje – postiže se na temelju osobnoga životnog iskustva, promišljanja životne zbilje i ljestvice vrednota temeljene na Evanđelju. Djelatnici kršćanskih medija izabrali su poslanje širenja i promicanja istine te su se svojom zauzetošću obvezni brinuti za kršćansko oblikovanje ljudskoga društva (IM 17). Prisutnost Crkve u sredstvima društvene komunikacije važan je vidik inkulturacije Evanđelja, što ga zahtijeva nova evangelizacija (Ivan Pavao II., 2001).

3. Uloga i zadaća Crkve

3.1. Crkva gradi pravično društvo u pluralnom društvu

Crkva i svijet međusobno se prožimaju. Crkva ne vodi tek dijalog sa svijetom, već je spasodajna i kao kvasac (Mt 13, 24), kao svjetlo svijeta (Mt 5, 14), kao sjeme (Mt 13, 24), prisutna je usred svijeta i društvenih (ne)prilika (Höffner, 2005). Ona zahvaća i pitanje čovjekova dostojanstva, ostvarenje njegovih prava i moralnu prosudbu javnog djelovanja. Svjedoci smo duboka nepovjerenja među našim građanima zbog nacionalnih ili političkih razloga, s obzirom na temeljne društvene institucije te zbog sve većih socijalnih podjela i neosjetljivosti za najslabije i najsiriromašnije. Dužnost Crkve je poticati i podupirati procese koji će voditi prema društvu u kojem će svi građani biti izjednačeni u osnovnim ljudskim pravima i dužnostima (Hrvatska biskupska konferencija, 2002).

Kršćanski socijalni nauk nije skup praktičnih smjernica za rješavanje socijalnog pitanja niti je zgodan zbor određenih, za kršćansku socijalnu izobrazbu, iskoristivih spoznaja suvremene sociologije, već je sastavni dio kršćanskoga nauka o čovjeku (MM, 222). U velikim enciklikama: *Rerum novarum* (1891), *Quadragesimo anno* (1931), *Mater et Magistra* (1961), *Pacem in terris* (1963), *Populorum progressio* (1967) i *Laborem exercens* (1981), zatim pastoralnom konstitucijom Drugoga vaticanskoga sabora *Gaudium et spes* te Kompendijem socijalnog nauka Crkve, Crkva naviješta i postiže svoj socijalni nauk. Socijalni angažman ili djelatna kršćanska ljubav obuhvaća široku ljestvicu izričaja kršćanske ljubavi prema bližnjemu: solidarnost, pomoć, pomaganje, odgoj, promicanje humanizma, volontarijat, društveno i političko zauzimanje... Cjelovito promicanje čovjeka i preoblikovanje društva na bitan način pripadaju poslanju Crkve koja je (sva) dijakonalna. To je zahtjev koji se ne tiče samo crkvene dijakonalne uloge, nego i temeljnog zauzimanja i konačnog cilja crkvenog djelovanja, tj. služenja Kraljevstvu koje među svoje krajnje ciljeve uključuje cjelovito promicanje čovjeka i društva (Alberich, 2002).

Crkva mora u današnjim prilikama, polazeći od svojeg socijalnog nauka, postaviti neke temeljne ciljeve: beskompromisno stati na stranu čovjeka (RH). Pritom treba progovarati o raznim pitanjima kao što su: materijalna bijeda, duhovno siromaštvo, nezbrinuta starost, prava čovjeka. Potrebno je govoriti o problemu međunacionalnih sukoba, problemu jezika, problemu korumpiranosti u društvu, o očuvanju okoliša itd. U tome smislu ističe M. Valковиć: „Mislim da bi trebalo češće s crkvene strane promišljeno, konstruktivno, trijezno progovoriti o sržnim pitanjima kojima obiluje društveni tisak“ (Balaban, J., 1992). Hrvatsko društvo očekuje od Crkve da bude svjetlo u odabiranju pravednoga puta, da naviješta ljudima istinu i pravednost, pomaže i upozorava vlast na donošenje pravičnih zakona, da poziva sve građane i vlast na poštovanje života, obiteljskih vrijednosti, dostojanstva osobe. Crkva sve ljude u našoj domovini poziva da grade demo-

⁷ Doslovno: psi čuvari demokracije.

kratski poredak u kojemu će zajedničko dobro biti iznad individualnoga dobra, opći interes iznad osobnog interesa. Time ih podsjeća na činjenicu da se samo u istinskom zajedništvu i uz zdušnu suradnju sa svima mogu postići zadani ciljevi: pravedan društveni i politički poredak i opće dobro svekolikoga društva (Jelenić, 1999). Problem se javlja što ne postoje mehanizmi kojima bi se konkretizirala dobra volja (Baloban, 2000a), pa sve ostaje tek na riječima ili početnom oduševljenju nekom jedno-kratnom akcijom. Štoviše, prevladava deklarativno, a ne kršćanstvo konkretnog milosrđa. Treba upregnuti sve sile da se prevladaju distance, a katkad i nesnošljivost, zavist i jal. Treba požrtvovnih ljudi u svijetu politike, gospodarstva, kulture i školstva koji će preuzeti određene odgovornosti za opće dobro (Šimunović, 2005). Bolno iskustvo agresije na samostalnost i opstojnost Hrvatske te procese demokratizacije, u duboko promijenjenoj situaciji kao posljedica sekularizacije, liberalizma i postmoderne, poziv su i Crkvi da zauzete razmisli o novim težištima u svom poslanju (Šimunović, 2005). Crkva može i mora pomoći u oblikovanju i gradnji pravičnog društva. Ona je istodobno i dio tog društva i cjelina za sebe. Njezina je uloga duhovne naravi, ali utjelovljena u stvarne društvene, gospodarske, političke i kulturalne prilike.

3.1.1. Odnos morala i politike u pluralnom društvu

Pasivnosti i nezainteresiranosti za društvo pridonosi i krivo poimanje politike koju se uglavnom prepušta volji i djelovanju onih na vlasti, zaboravljajući širinu toga pojma i protežnost na sve stanovnike određene države. Već sama pomisao na politiku ostavlja trag moći i sile za sobom, a zaboravlja se da politika u širem smislu podrazumijeva kulturu, određenu viziju čovjeka i svijeta (Grbac, 1999) u kojoj svoj udio ne mogu i ne smiju imati samo pojedinci na vlasti. Teškoća danas nastaje kada se društveno-politički poredak stavlja pred moralnu procjenu. Povijest uporabe riječi i pojma politike pokazuje određenu proturječnost s pojmom moral (Zsifkovits, 1996), a definicija morala kao čudoredne prakse u suprotnosti je s gotovo najistaknutijom

definicijom politike kao borbe za ispravan poredak kojom upravljaju interesi, a vodi se sredstvima moći, ma što se podrazumijevalo pod ispravnim poretom (Zsifkovits, 1996, 19). Iz toga slijedi kako su pasivnost i nezainteresiranost za društvo posljedica polariziranog shvaćanja politike kojoj na suprotnoj strani stoje moralne vrednote i ideali⁸: partikularni interesi protiv općeg dobra; moć i vlast kojima se protive sloboda, pravda, nenasilje, ljubav i mir; uspjeh nasuprot savjesti; neprijateljstvo nasuprot bratstva; sumnjivi politički moral protiv moralnog idealizma; laž nasuprot istini; senzacionalizam u opreci s ozbiljnošću; odanost sustavu nasuprot vjernosti osobnosti; sklonost materijalnim dobrima suprotna je duhovnim vrednotama i realni život nasuprot moralnom bitku. Teškoće za odnos morala i politike u hrvatskom društvu predstavlja i sve prisutniji trend globalizacije koja sa sobom donosi etičku i moralnu neosjetljivost i dostatnost tek nekih novostvorenih uniformiranih kodova (Hengsbach, 2000). Što u takvom sustavu može reći Crkva i ima li mjesta za nju u govoru o politici (Kongregacija za nauk vjere, 2003)? U hrvatskoj javnosti mogu se čuti dvije tvrdnje: Crkva se ne smije baviti politikom jer je to zadaća političkih stranaka i drugih društvenih čimbenika i Crkva se mora baviti politikom jer se u općem ozračju društvenog i političkog nepovjerenja upravo Crkvi kao moralnom autoritetu vjeruje (Grbac, 1999). Da bi ljudska zajednica ostvarila životne potrebe, nužno je da se ustroji kao politička zajednica koja će se brinuti za opće dobro. Kako u prostoru osobne slobode živjeti kršćanski identitet? Treba li se kršćanin zanimati za politiku, imati politički stav? Kao član društva, kršćanin je dužan brinuti se za opće dobro, služiti zajednici u kojoj živi (Kongregacija za nauk vjere, 2003).

Prema riječima bl. Alojzija Stepinca: Crkva i njezini predstavnici moraju ulaziti u sve faze i sve sfere ljudskoga života. Ali kao što su Kristu prigovarali i prijatelji i neprijatelji, s dobrom i sa zlom namjerom, tako je i s Crkvom. Neki joj zamjeraju što u općem uzrujavanju ostaje mirna, što se dovoljno ne upu-

⁸ Ove suprotnosti morala i politike opširno su prikazane u djelu: Valentin Zsifkovits, *Politika bez morala?*, str. 22-118. Autor na kraju knjige donosi deset pravila za prevladavanje tih suprotnosti.

šta u vrtlog dnevnih događaja. Drugi joj opet prigovaraju da previše zalazi u zemaljske stvari, da se previše plete u socijalne, narodne i međunarodne odnose. Baš tako su i Krista optuživali. Ali Krist se nije obazirao na prigovore, dolazili oni s desna ili s lijeva (Baloban, S., 2000b). Nije, dakle, upitno što Crkva ima s politikom. Njezina zauzetost za čovjeka mora biti vidljiva i u političkoj kulturi, a postojeću pasivnost i nezainteresiranost za društvo treba prihvatiti kao izazov s kojim je potrebno suočiti se na vrijeme i odlučno, odgajajući i vjernike i svećenike (Baloban, S., 2000b) za socijalnu osjetljivost u duhu socijalnog nauka Crkve ne svodeći ga isključivo na karitas, već i na veću društvenu zauzetost i vjerodostojnije kršćansko svjedočenje na političkoj sceni. Istina je, međutim, da mi u Hrvatskoj trebamo ponizno priznati da smo na tom području zakazali i to svi odgovorni čimbenici: i biskupi, i odgojitelji i profesori (Baloban, S., 2000a).

3.2. Kršćanin socijalno angažiran u pluralnom društvu

Teološka važnost socijalnog nauka proizlazi iz pet promišljanja: Čovjek je slika Božja (Hranić, 2003); Krist je otkupio čitava čovjeka; Nakon pada u grijeh u čovjeku se i dalje nalazi težnja za društvenim redom; Ljudi se zbog društvenih prilika u kojima žive i u koje su od djetinjstva uronjeni često odvrćaju od dobra i potiču na zlo; Društveni nauk koji Katolička crkva zastupa ne može se odvojiti od njezina nauka o ljudskom životu (MM, 222). Načela se nadahnjuju vrednotama. Temeljno načelo jest dostojanstvo ljudske osobe (Baloban, S., 1995), uz koje stoje i druga važnija načela socijalnog nauka: odnos osoba-društvo, ljudska prava, opće ili zajedničko dobro, načelo supsidijarnosti, načelo sudjelovanja i načelo preferencijalne opcije za siromašne. Uz ta temeljna načela dokument *Socijalni nauk Crkve u svećeničkom obrazovanju* stavlja naglasak na temeljne vrednote, kao što su: istina, sloboda, prava, solidarnost, mir i djelotvorna ili kršćanska ljubav (Zbor za katolički odgoj, 1991). U naučavanju Ivana Pavla II. postoje tri poglavita kruga čovjekovih prava: Čovjekovo pravo na slobodu vjere i savjesti; Čovjekovo pravo na život, pa stoga i na obitelj; Prava radnika i zemljoradnika (Duda, 1999). Crkva odlučno progovara i potiče katolike na do-

sljednost svojim ljudskim i vjerskim uvjerenjima i načelima jer ispravno oblikovana kršćanska savjest ne dopušta ikome da svojim glasom podupire političke programe ili pojedini zakon koji proturječe temeljnim sadržajima vjere i morala (Kongregacija za nauk vjere, 2003).

Crkvi u novonastalim pluralnim prilikama pružio se izazov, premda izrazito težak, zadatak (Šimunović, 2005) odgoja kršćana za socijalni angažman. Kršćanin u dimenziji vjere treba tražiti izvor i specifičnost kršćanskog služenja. Naime, kršćanska ljubav je na prvom mjestu i nadasve zadaća svakoga pojedinog vjernika jer za Crkvu ljubav nije neka vrsta društvenog dobročinstva koje se može mirne duše prepustiti i drugima, već je to dio njezine naravi i nužni izraz samoga njenog bića. Kako su godine prolazile i Crkva se postupno širila, činjenje djela ljubavi potvrdilo se kao jedno od njezinih bitnih područja, zajedno s podjeljivanjem sakramenata i navještajem riječi: ljubav prema nemoćnima, udovicama i siročadi, zatvorenici, bolesnici i beskućnicima, i onima koji su u bilo kojoj potrebi za nju je bitno koliko i podjeljivanje sakramenata i navještaj Evanđelja. Crkva ne može zanemariti služenje ljubavi jednako kao što ne može zanemariti sakramente i Riječ (Benedikt XVI., 2006).

Kompendij socijalnog nauka Crkve naglašava usku vezu između kršćanskog poslanja i djelatne ljubavi prema bližnjemu i ističe da je socijalni pastoral izraz službe socijalne evangelizacije, usmjerene rasvjetljavanju, poticanju i pomaganju cjelovitoga promicanja čovjeka (Kompendij socijalnog nauka Crkve, 2005, 524). Kako u Kristu Bog ne otkupljuje samo pojedinu osobu, već i društvene odnose među ljudima, Crkva, kao ona koja je preuzela zadaću njegova naviještanja, nužno mora voditi računa i o njegovoj društvenoj dimenziji (Kompendij socijalnog nauka Crkve, 2005, 49-52).

Tvrđnje da u politici nema morala ne mogu biti izgovor za apstinenciju i odustajanje. Ako mi odustanemo, u politici će biti još manje morala. Upravo ta činjenica da u politici ima i nemorala, poseban je izazov i poziv kršćanima da u nju uđu i unesu moral, pravdu, istinu i stručnost za potpuno oslobođenje čovjeka na humanim demokratskim principima čovječnosti, poštenja i socijalne uravnoteženosti (Meštrović, 1995).

Kako bi društvo doista imalo kršćane koji su aktivno uključeni u politički život, bilo kao promatrači s ispravnim kritičkim stavom i mišljenjem, ili kao djelatnici i predstavnici pojedinih stranaka i institucija, potrebno je ulagati u njih, njihov odgoj i graditi stavove na temeljima društvenog nauka Crkve koji uključuje i osjetljivost za pojedinca, ali i zajednicu te zauzetost za opće dobro. Ovdje se podrazumijeva osmišljeni sustav odgoja i obrazovanja odraslih vjernika usmjeren prema stvaranju i oblikovanju novoga, kvalitetnijega mentaliteta. Borba za pravdu i sudjelovanje u preobražaju svijeta u potpunosti nam se nude kao sastavni dio propovijedanja Evanđelja, tj. poslanja Crkve za otkup čovječanstva i njegovo oslobođenje od svake potlačenosti (Treća sinoda biskupa, 1991).

3.2.1. Primjer talijanske Crkve

U svom je okružju Crkva, unatoč teškoćama uzrokovanim nekim pojavama uvijek bila vidljiva i važna zbilja. Osoba koja je dobar kršćanin je i dobar građanin, i takva osoba izgrađuje kršćansko društvo na idealima mira i pravde, osiguranim moralom i vjerom (Vecchi, 1998). Jedan takav model odgoja i promicanja društvenog nauka Crkve prisutan je u Italiji⁹ koja pastoral zajednice smješta u kontekst evangelizacije društva i oblikuje u trolistu: rada, ekonomije i politike kao područjima od posebne važnosti. U tom trolistu potrebno je istaknuti žarišna mjesta i teme kojima se treba baviti u pastoralu: istina o čovjeku, isticanje vrednota istine, pravednosti, solidarnosti i slobode, etika u radu i financijskom poslovanju, u politici i medijima te prvenstvo općeg nad partikularnim dobrom. Takav pastoral je progresivan, uzima u obzir iskustvo i svjedočanstvo vjere i u suodnosu je s različitim strukturama u društvu. Za njegovo ostvarenje potrebni su kvalitetni evangelizatori zajednice. To svakako nisu samo profesori ili svećenici. Evangelizacija i svjedočenje kršćanske zauzetosti počinje u obitelji, što dovoljno govori o iznimno velikoj ulozi roditelja (Renaud i Gagne, 2003) kao svjedoka koji životom podučavaju svoju djecu. Nakon njih, kao

evangelizatori zajednice ističu se katehete, svećenici, a zatim i brojna udruženja kršćanskog usmjerenja, škole za formaciju u društvu i politici, sveučilišta i instituti te organizirani pastoralni tjedni, uz naglasak na trajnu organizaciju strukturiranog pastoralnog zajednice kroz župnu, biskupijsku i nacionalnu razinu. Konkretnost djelovanja talijanske Crkve daje joj istaknuto mjesto i ona je više vrednovana po tome kako djeluje na socijalnom području nego prema tome kako naviješta religioznu poruku (Balaban, S., 2000a).

Dokument Talijanske biskupske konferencije *Evangelizirati socijalno* donosi pravce i upute za socijalni pastoral i rad te polazi od pretpostavke da je zadaća kateheze osvijetliti socijalnu dimenziju Evanđelja. Socijalni nauk Crkve nije samo moguć i koristan sadržaj kateheze nego je temeljni sadržaj kateheze koji je upućen svim ljudima dobre volje, a ne samo vjernicima. Socijalni nauk Crkve ne iscrpljuje se u katehezi, već on prema želji talijanskih biskupa treba postati dio redovitog pastoralnog kršćanske zajednice. Biskupi se, na žalost, mnogo više osjećaju obvezanima da očuvaju i drže nekako na okupu postojeće stanje negoli da potiču na pronalaženje novih mogućnosti i putova (Moingt, 1977). Svaka partikularna crkva trebala bi razraditi vlastite programe s obzirom na odnos socijalnog nauka Crkve i katehizacije (ODK). U aktualnom trenutku hrvatskog društva postoje teme koje imaju prioritet i koje bi trebale zauzeti više mjesta u školskom vjeronauku: solidarnost, zajedničko dobro, dostojanstvo ljudske osobe, socijalna pravednost, pojam autoriteta, odgoj za društvenost, poštovanje druga i drukčijega. Načela socijalnog nauka valja primijeniti upravo na takvim konkretnim problemima. Ove teme, teološki i biblijski osmišljene mogu biti prihvatljive i izazovne mladim ljudima (Grbac, 2006). U Hrvatskoj i u župama postoje dvije vrste kateheze: temeljna, koja je usko vezana uza sakramente kršćanske inicijacije, odnosno uvođenje u život i rad kršćanske zajednice, a zatim trajna (permanentna) kateheza, koja je usmjerena na mlade, odrasle i starije ljude. U oba se oblika upleće kari-

⁹ Smjernice za evangelizaciju društva, s posebnim naglaskom na važnost društvenog nauka Crkve u dokumentu Talijanske biskupske konferencije od 22. studenog 1992. godine.

tativna dimenzija te tako kateheza postaje mjesto odgoja za djelotvornu ljubav (Zalar, 2007).

Talijanski centar solidarnosti iz Rima (CeIS), slobodna je udruga nadahnuta temeljnim vrijednostima Čovjeka i Evanđelja, koja je prerasla u zajednicu „Projekt Čovjek” kojoj je zadaća ljubiti. „Projekt Čovjek” je skup načela i vrednota na kojima se temelji rad Talijanskog centra solidarnosti. Drugi vatikanski koncil snažno je potvrdio da nije čovjek za Crkvu, nego Crkva za čovjeka. „Projekt Čovjek” je vrednovanje vlastita identiteta, a u isto vrijeme poštovanje onoga drugoga s kojim se djeluje, a da se ne traže kompromisi, konkurencija, prozelitizam, nego se upravo promiču dijalog, suradnja i zajedništvo. Ključni pojmovi koji označuju bit zajednice „Projekt Čovjek”, a koje mogu poslužiti u osnivanju sličnih zajednica i kod nas su: prihvatiti, slušati, zajedno rasti, uključiti se, ponovno se uključiti, oporaviti se, rehabilitirati se, orijentirati se, formirati se, surađivati, spriječiti i informirati, kultura, volonterstvo (Picchi, 2006).

Usporedimo li hrvatske prilike s talijanskima, tada ohrabrenje daje zanimanje za socijalne dokumente Crkve i pokušaj primjene pojedinih izričaja na konkretne prilike novoga hrvatskog društva. No, ipak, osjeća se trag mentaliteta iz komunizma jer još uvijek brojne negativnosti proizlaze iz nepoznavanja i manipulacije pojedinim izričajima ili dijelovima socijalnih dokumenata Crkve. Zbog svega navedenoga važno je i u hrvatskom društvu zauzeto raditi na promicanju društvenog nauka Crkve koji zajednici nudi načela i smjernice humanističke i personalističke politike. Crkva mora biti svjesna da njezina socijalna poruka mora biti vjerodostojna više djelatnim svjedočenjem nego svojom suvislošću i nutarnjom logikom. U modernom društvu susreću se mnogi oblici siromaštva, ne samo ekonomskoga nego i kulturnog i religioznog (SR). Kršćanski humanizam ujedno je i trajno uvjerenje koje se realizira u svakodnevnoj čovjekovoj praksi, a kršćanin se solidarizira s čovjekom pokraj sebe jer bez predrasuda, s poštovanjem i ljubavlju uzima čovjeka u njegovoj egzistencijalnoj uvjetovanosti, ugroženosti i potrebitosti (Baloban, J., 1992).

3.2.2. Smjernice Benedikta XVI.

Papa Benedikt XVI. u enciklici *Deus Caritas est* donosi nekoliko važnih formulacija: Caritas – ljubav Crkve kao zajednice ljubavi; karitativno djelovanje Crkve kao očitovanje trinitarne ljubavi; ako vidiš ljubav na djelu, vidiš Trojstvo (sv. Augustin); karitativni rad kao zadaća Crkve. U tim kratkim, ali jezgrovitim i sadržajem prebogatim formulacijama sadržani su ključni termini za socijalni angažman i humanističko djelovanje u društvu (Benedikt XVI., 2006). Otajstvo euharistije osposobljuje nas i tjera da se odvažno zauzmemo u strukturama ovoga svijeta kako bismo u njih unijeli novost odnosa čiji je neiscrpivi izvor u Božjem daru. Kršćanin laik, oblikovan u školi euharistije, na poseban je način pozvan izravno preuzeti vlastitu političku i društvenu odgovornost. Kako bi mogao primjereno ispunjavati svoje zadaće, potrebno ga je pripremiti putem konkretnog odgoja za ljubav i pravednost. Zbog toga je, kako je preporučila Sinoda, potrebno da se u biskupijama i kršćanskim zajednicama upoznaje i promiče socijalni nauk Crkve (Benedikt XVI., 2007).

Humanistička politika¹⁰ (Supićić, 1999) podrazumijeva život s narodom, osluškiivanje i razumijevanje prilika u kojima se nalazi, dok njezine personalističke vlastitosti u najvišem stupnju poštuju ljudsku osobu, sve njezine prirodne i plemenite težnje, prava i mogućnosti. Kršćanski humanizam politiku oplemenjuje i podiže, omogućuje joj da ide u prilog čovjeku i ukorak s njim u konkretnosti životnih prilika i neprilika. Aktivna kršćanska zauzetost u hrvatskom društvu mora počivati na ideji „tragičnog optimizma” (Črpić, 2000, 177) koji u sebi podrazumijeva odgoj za odgovornost, za odgovorno sudjelovanje i življenje u složenom društvu. Za Crkvu to znači postojeće procese globalizacije svijeta u gospodarskom i ekonomskom smislu te individualizaciju društvene zajednice iskoristiti u prilog čovjeku, ne protiv njega. Prema formuli „tragičnog optimizma”, postoje stvari koje su po sebi loše, ali to ne znači da se s tim treba pomiriti, već da treba nešto učiniti, zauzeti se za dobro kako bi

¹⁰ Humanizam koji je temelj ovoj politici je integralnog obilježja. To znači da se ne tiče samo pojedinca jer humanizam nije individualizam. On se proteže na sve ljudske zajednice, a dva osnovna temelja su mu obitelj i narod. Oni su osnovica društva kao takvog.

nešto, što je takvo kakvo je, bilo dobro ili još bolje. Put kršćana je, prema riječima kardinala Carla M. Martinia, danas složen, ali ipak moguć (Martini, 1999, str. 90). Pritom kršćanin ne smije ostati zatvoren samo u karitativnom djelovanju ili u susretima na župnoj razini. Caritas se ne smije shvatiti kao distributivni centar jer je on uvijek nešto više nego puka humanitarna pomoć. Kršćanski humanizam pretpostavlja autentično svjedočenje u društvenim i međuljudskim odnosima što omogućuje ostvarenje Isusove zapovijedi ljubavi: „Ljubite jedni druge kao što sam ja ljubio vas“ (Iv 15, 12). Takva politika može ostvariti i supsidijarnost i solidarnost vođena interesom za općim, a ne partikularnim dobrom. Time će ostaviti trajno mjesto za pojedinca kao osobu, a vrednotama solidarnosti (Grbac, 2000) i supsidijarnosti (Katunar, 1995) naći će temelj u naravi čovjeka, a ne u slijedu povijesnih okolnosti i trenutaka. Kršćanin se ne smije zatvoriti u svoj svijet i u svojoj privatnosti osmišljavati svoj život, nego ga treba ostvarivati u krilu Crkve, unutar zajednice vjernika. Život župe pastoralna teologija nastoji

opisati kroz njezine tri temeljne funkcije: naviještanje, liturgija i karitativno djelovanje (ili dijakonija) (Zalar, 2006).

Poslanje je bitno obilježje svake vjerničke zajednice: to je njezina bitna uloga upravo stoga što je posve istovjetno živjeti svoju vjeru i ispovijedati je, trajno se sam obraćati Evanđelju i raditi na tome da se Evanđelje u svim svojim segmentima prenosi drugima. Među osnovne pastoralne opcije Crkve ubrajaju se: opcija Crkve za svijet. To je Crkva sva okrenuta služenju svima. To pretpostavlja posezanje za dokumentima Crkve koji govore o njezinu suvremenom viđenju čovjeka i društva, posebno o socijalnoj dimenziji i djelovanju iz vjere koje je usmjereno „prema van“, prema javnosti, odnosno prožimanju javnoga mnijenja evanđeoskim duhom. Zatim je tu i opcija za prijelaz od „pastorala očuvanja prema pastoralu poslanja“. To upućuje na potrebu „dinamičkog pastorala“ koji će nas uvoditi u kršćanstvo suodgovornosti (Šimunović, 2005, 255). Bez takva pastorala Crkvi nije moguće djelovati u današnjem multikulturalnom društvu.

Kratice:

CA – Centesimus annus
 CF – Christifideles laici
 CP – Communio et progressio
 IM – Inter mirifica
 LE – Laborem exercens
 MM – Mater et Magistra
 ODK – Opći direktorij za katehezu
 RH – Redemptor hominis
 SR – Sollicitudo rei socialis

Biblijske kratice:

Iv – Ivanovo evanđelje
 Mt – Matejevo evanđelje

Literatura

- Alberich, E., (2002), *Kateheza danas*. Zagreb: Katehetski salezijanski centar.
- Baloban, J. (2000), Brine li Crkva za suvremenu obitelj. U: S. Baloban (ur.), *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve i Kršćanska sadašnjost, str. 135 – 160.
- Baloban, J. (1995), *Djelovanje Crkve u novim društvenim okolnostima*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Baloban, J. (1992), *Pastoralni izazovi Crkve u Hrvata*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Baloban, S. (1995), Društveni nauk Crkve: model ili privid. U: S. Baloban (ur.) *Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj*. Zagreb: Glas Koncila, str. 38 – 54.
- Baloban, S. (2004a), *Socijalni govor Crkve u Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Baloban, S. (2000a), Socijalna (ne)osjetljivost hrvatske Crkve, *Bogoslovska smotra* 70 (3-4): 678 – 693.
- Baloban, S. (2004b), Solidarnost u svjetlu socijalnog nauka Crkve. U: S. Baloban, G. Črpić (ur.), *O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 39 – 57.
- Baloban, S. (2000b), Svećenik i socijalno djelovanje Crkve prema crkvenom socijalnom nauku, *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, 87(2): str. 67 – 75.
- Benedikt XVI. (2006), *Deus caritas est*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Benedikt XVI. (200), *Sacramentum caritatis – Sakrament ljubav*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Biblija, (1996). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Bozanić, J. (2007), *S blaženim Alojzijem graditi evanđeosku kulturu*. Zagreb: Glas Koncila.
- Crnković-Pozaić, S. (2000), Nezaposlenost u civilnom društvu. U: S. Baloban (ur.), *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve i Kršćanska sadašnjost, str. 111 – 118.
- Črpić, G. (2000), Socijalna osjetljivost mladih. U: S. Baloban (ur.), *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve i Kršćanska sadašnjost, str. 161 – 180.
- Dizionario di pastorale della comunita Cristiana (1980). Asisi: Citadella Ed.
- Duda, B. (1999), Čovjekova prava u naučavanju Ivana Pavla II. U: I. Koprek (ur.), *Ljudska prava - čovjekovo dostojanstvo*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut, str. 173 – 212.
- Drugi vatikanski sabor (1986), Gaudium et spes – Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu. U: *Drugi vatikanski koncil: dokumenti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 620 – 768.
- Drugi vatikanski sabor (1986), Inter mirifica - Dekret o sredstvima društvenog saobraćanja. U: *Drugi vatikanski koncil: dokumenti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 73 – 90.
- Duschlbauer, T. W. (2004), *Medium. Macht. Manipulation*. Wien: Ges.m.b.H.
- Grbac, J. (2006), Posebne teme socijalnog nauka Crkve i njihova važnost u školskom vjeronauku, *Riječki teološki časopis*, 13(25): 29 – 46.
- Grbac, J. (2000), Solidarnost u civilnom društvu. U: S. Baloban (ur.), *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve i Kršćanska sadašnjost, str. 91 – 110.
- Grbac, J. (1999), Crkva i politika. U: S. Baloban (ur.), *Kršćanstvo, Crkva i politika*. Zagreb: Glas Koncila, str. 119 – 137.
- Hengsbach, F. (2000), Gospodarska etika u sjeni globalizacije. U: S. Baloban (ur.), *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Höffner, J. (2005), *Kršćanski socijalni nauk*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Hranić, Đ. (2003), Teološko-kristološki pogled na dostojanstvo ljudske osobe. U: S. Baloban, G. Črpić (ur.), *O dostojanstvu čovjeka i općem dobru u Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 11 – 37.
- Hrvatska biskupska konferencija (2006), *Crkva i mediji*, Zagreb, Glas Koncila.

- Hrvatska biskupska konferencija (2002), *Na svetost pozvani*. Zagreb: Glas Koncila.
- Ivan XXIII. (1991), Mater et Magistra – Majka i Učiteljica. U: M. Valković (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 106 – 162.
- Ivan Pavao II. (1991), *Centesimus annus - Stota godina*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivan Pavao II. (1997), *Christifideles laici – Vjernici laici*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivan Pavao II. (1991), Laborem exercens – Radom čovjek. U: M. Valković (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, str. 467 – 527.
- Ivan Pavao II. (1991), Redemptor hominis – Otkupitelj čovjeka. U: M. Valković (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 435 – 451.
- Ivan Pavao II. (2001), Propovijedajte na krovovima: evanđelje u dobu globalne komunikacije. U: A. Šuljić, (ur.), *Naviještati evanđelje u dobu globalizacije*. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija, str. 5 – 7.
- Ivan Pavao II. (1991), Sollicitudo rei socialis – Socijalna skrb. U: M. Valković (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 573 – 624.
- Jelenić, J. (1999), *Društvo i Crkva*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut.
- Jelenić, J. (2002), Naraštaji u procesu socijalizacije. U: J. Jelenić (ur.), *Mladi u postmodernoj*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut, str. 73 – 97.
- Katekizam Katoličke crkve (1994), Upotreba sredstava društvenog priopćavanja. U: *Katekizam Katoličke crkve*. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija, str. 607 – 608.
- Katunar, A. (1995), Centralizam i regionalizam: supsidijarnost i zajedničko dobro. U: S. Baloban (ur.), *Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj*. Zagreb: Glas Koncila, str. 138 – 146.
- Kongregacija za kler (2000), *Opći direktorij za katehezu*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kongregacija za nauk vjere (2003), *Doktrinalna nota o nekim pitanjima vezanima uz sudjelovanje katolika u političkom životu*. Zagreb: Izvještajna katolička agencija.
- Koprek, I. (1997), *Zlo vrijeme za dobro*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut.
- Koračević, K. (2000), Situacija braka i obitelji u suvremenom društvu. U: S. Baloban (ur.), *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve i Kršćanska sadašnjost, str. 119 – 133.
- Macario, L., Buonvicino, A., Defendi-Rocchi, M. (1994), *Studiare con piacere*. Roma: Las.
- Malović, S. (1999), Etičnost u novinarskoj profesiji. U: S. Baloban (ur.), *Kršćanin u javnom životu*. Zagreb: Glas Koncila, str. 35 – 46.
- Martini, C. M. (1999), Kršćani i politika. U: S. Baloban (ur.), *Kršćanstvo, Crkva i politika*. Zagreb: Glas Koncila, str. 89 – 90.
- Mataušić, M. J. (1999), Etika novinarstva. U: S. Baloban (ur.), *Kršćanin u javnom životu*. Zagreb: Glas Koncila, str. 47 – 64.
- Meštrović, S. (1995), Vjernik laik kao aktivni član političke zajednice. U: S. Baloban (ur.), *Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj*. Zagreb: Glas Koncila, str. 127 – 137.
- Miliša, Z. (2006), *Manipuliranje potrebama mladih*. Zagreb: MarkoM usluge d.o.o.
- Miliša, Z. (2005), *Raskrižja struke i politike*. Zadar: Gradska knjižnica Zadar.
- Moingt, J. (1977), Prenošenje vjere, *Svesci*, (30): 2 – 16.
- Nemet, L. (1999), Civilizacija ljubavi. U: A. Mišić (ur.), *Crkva i Zdravo društvo*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut, str. 125 – 140.
- Nimac, Š. (2003), *Evangelizacija kulture*. Lepuri: Ravnokotarski cvit.
- Papinsko vijeće za sredstva društvenog priopćavanja (1971), *Communio et progressio -- Naputak o sredstvima društvenog priopćavanja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Papinsko vijeće za društvena obavijesna sredstva (2002), *Etika u obavijesnim sredstvima*. Zagreb: Informativna katolička agencija.
- Papinsko vijeće "Iustitia et pax" (2005), *Kompendij socijalnog nauka Crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- Picchi, M. (2006), *"Projekt Čovjek" u trećem tisućljeću*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Prenđa, I. (2007), *Propovijed u katedrali sv. Stošije u Zadru na Uskrs*, neobjavljeno.
- Previšić, V. (1994), Multi- i interkulturalizam kao odgojni pluralizam. U: M. Matijević, M. Pranjić, V. Previšić (ur.), *Pluralizam u odgoju i školstvu* Zagreb, Katehetski salezijanski centar, str. 19 – 22.
- Renaud, H., Gagne, J. P. (2003), *Essere genitore*. Milano: San Paolo.
- Rimić, R. (2001), Globalizacija – mediji – Crkva. U: A. Šuljić (ur.), *Naviještati evanđelje u dobu globalizacije*. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija, str. 8 – 9.
- Rotter, H. (1999), Misli katoličke moralne teologije o zdravom društvu. U: A. Mišić (ur.), *Crkva i Zdravo društvo*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut, str. 141 – 146.
- Supićić, I. (1999), Humanizam i politika. U: S. Baloban (ur.), *Kršćanstvo, Crkva i politika*. Zagreb: Glas Koncila, str. 17 – 38.
- Šagi, B. Z. (1995), *Laici i svjetovna dimenzija Crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Šimunović, M. (2005), U procjepu između baštine i budućnosti, *Riječki teološki časopis*, 13(25): 245 – 270.
- Šimunović, M. (1993), Vjernik laik u službi čovjeka i društva. U: S. Baloban (ur.), *Zbor hrvatskih vjernika laika*. Zagreb: Glas Koncila i Kršćanska sadašnjost, str. 86 – 95.
- Šunjić, M. (2003), Sačuvati hrvatski nacionalni identitet. U: S. Baloban (ur.), *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*. Zagreb: Glas Koncila, str. 99 – 115.
- Talijanska biskupska konferencija (1993), *Evangelizzare il sociale. Orientamenti e direttive per la pastorale sociale e del lavoro*, *La Societa* 3(1): 121 – 176.
- Treća sinoda biskupa (1991), *Pravda u svijetu*. U: M. Valković (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Valković, J. (2007), Socijalni pastoral – živi i konkretni izraz Crkve, *Zvona* 45 (5): 12.
- Vecchi, J.E. (1998), *Pastoral mladih*. Zagreb: Katehetski salezijanski centar.
- Zalar, Đ. (2006), *Caritas – put Crkve*. Zagreb: Glas Koncila.
- Zalar, Đ. (2007), Važnost karitativnog rada, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 135(4): 309 – 312.
- Zbor za katolički odgoj (1991), Socijalni nauk Crkve u svećeničkom obrazovanju. U: M. Valković (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Zrinščak, S. (1999), Kriticism i defetizam u hrvatskom društvu. U: S. Baloban (ur.), *Kršćanin u javnom životu*. Zagreb: Glas Koncila, str.65 – 82.
- Zsifkovits, V. (1996), *Politika bez morala?*. Zagreb: Školska knjiga.